

## Міжкультурний діалог: ефективний конструкт інтегративного розвитку поліетнічних суспільств

Володимир Євтух,  
доктор історичних наук,  
член-кореспондент НАН України,  
директор Інституту соціології, психології та управління  
Національного педагогічного університету  
ім. М. Драгоманова

*У статті аналізуються проблеми суспільного розвитку, пов'язані з таким явищем, як взаємодія культур. Розглядаються, зокрема, такі питання, як теоретико-методологічні перспективи дослідження феномена „міжкультурний діалог”, простір реалізації міжкультурного діалогу, українські реалії цього діалогу, його менеджмент у вимірі етнічного розмаїття сучасного світу.*

### **I. Теоретико-методологічні перспективи дослідження феномена „міжкультурний діалог”**

Дослідники процесів суспільного розвитку різних країн все частіше звертаються до аналізу феноменів, які, попри розгортання глобалізації, зберігають свою самобутність, а їхня дія проявляється різноаспектно. Серед таких феноменів – культурне розмаїття, яке, за твердженням польського вченого Л. Корпоровича, нелегко піддається уніфікації і вступає у суперечність із закономірностями глобалізаційних процесів. Він, зокрема, звертає увагу на те, що „...багато процесів стандартизації та культурної уніфікації генерують дещо парадоксальні, але, за логікою їх перебігу, власні „антипроцеси”, заперечення самих себе та „антитенденції”, які руйнують попередні закономірності і, зрештою, призводять до утвердження нового правопорядку на тлі сучасних феноменів. Так формується новий образ культурної реальності” [1].

Носіями такої культурної різноманітності є представники різних етнічних спільнот, які складають етнонаціональну структуру поліетнічного, зрештою — багатокультурного суспільства. Мої дослідження останніх десятиліть етнонаціонального розвитку України, як, до речі, й інших поліетнічних країн, підтверджують наявність визначених Л.

Корпоровичем „антитенденцій”. Що стосується українських реалій, то можна зробити висновок, що вони даються взнаки з особливою силою. Причиною цього є отримана у роки незалежності України можливість вільно виявляти і демонструвати свою етнічну, а отже й культурну самобутність. Це, зокрема, відтворюється у формуванні своєрідного етнокультурного простору країни, у якому більш чітко, принаймні, у порівнянні з радянським періодом, вирізняються культури (чи елементи культур) різних компонентів етнонаціональної структури українського суспільства [2]. Зазначу, що етнокультурне відродження і пошуки свого етнічного „коріння” (таким терміном вперше скористалися американські дослідники, аналізуючи феномен етнічного ренесансу в США у 1960-і роки [3]) стимулюють формування нової формули міжетнічної (міжкультурної) взаємодії. На її характер визначальним чином впливає зміна статусів компонентів етнонаціональної структури українського суспільства: одні, як, скажімо, росіяни, з домінуючої (не у кількісному, а, переважно, в ідеологічному контексті) трансформуються в національну меншину, інші, як українці, набирають статусу титульної, націоутворюючої спільноти, ще інші структуруються й конститууються як реальні національні меншини; є й такі, зазвичай, малочисельні, які, не володіючи достатніми внутрішніми ресурсами для свого самовідтворення як структурованої спільноти, активізують діяльність зі збереження елементів своєї етнічної й культурної самобутності [4].

Одним з визначальних маркерів етнополітичного відродження компонентів етнонаціональної структури є їх змагальність за оволодіння гідними нішами у багатьох сферах суспільного життя. У цьому процесі складаються ситуації, коли така змагальність спричиняє напругу у відносинах між представниками етнічних спільнот. У поле цієї напруги потрапляють також і мігранти, які останнім часом інтенсивно прибувають до України, і культура та менталітет яких значно відрізняються від основного масиву населення країни (західні дослідники такі групи називають „помітними меншинами”). На підтвердження існування такого роду напруги можна навести дані соціологічних опитувань, які заміряють рівень міжетнічної толерантності за випробуваною шкалою Е. Богардуса, та факти дискримінаційного ставлення й нетерпимості щодо вихідців з інших країн. Так, починаючи з 2002 року, моніторинг суспільного життя, який з 1992 року здійснюється Інститутом соціології НАН України, фіксує тенденцію до зростання рівня нетерпимості й інтолерантності в українському суспільстві: серед меншин, де це зростання помітне, – американці, євреї, кримські татари, молдавани, німці, росіяни, румуни, турки, угорці, цигани (рома) [5]. Виконавці міжнародного проекту „Надати голос тим, хто не має права голосу: опитування етнічних (нетрадиційних) меншин в Україні з метою вивчення їх потреб” у своїй публікації засвідчили, що в різних містах України збільшується кількість представників „помітних меншин”, які стають жертвами нападів.

Принаймні, 10 % опитаних у Вінниці, 22 % — у Харкові, 29 % — в Одесі, 34 % — у Києві стверджували, що вони ставали такими жертвами [6].

Безумовно, за зростання напруги у міжетнічних стосунках актуалізується питання пошуку засобів її пом'якшення і подолання, а якщо будуть вибудовані адекватні механізми, то й запобігання їх виникненню. На мою думку, результативним може стати такий пошук у сфері міжкультурної взаємодії. Оскільки міжкультурний діалог є одним з визначальних чинників у цій взаємодії, то він, за умови адекватного його застосування, стає дійовим фактором у досягненні цієї мети. До речі, саме на дієздатність міжкультурного діалогу у вибудовуванні системи толерантних відносин у поліетнічному суспільстві звертають увагу міжнародні організації (Рада Європи, Європейський Союз, ОБСЄ), постійно організовуючи „круглі столи”, семінари, конференції. Скажімо, Рада Європи з 1950 до 2008 року прийняла 17 рамкових конвенцій, які так чи інакше стосуються міжкультурного діалогу, а також майже 150 рекомендацій різних спеціалізованих органів РЄ [7]. Серед великої кількості заходів, які здійснювалися на виконання положень цих документів, особливо важливими, на мою думку, були Шоста конференція міністрів країн Європи, які відповідають за питання культури (Палермо, Італія, 1990 р.), Конференція експертів з 25 країн Європи під егідою Європейського Союзу за участю ЮНЕСКО та Європейської Комісії, на основі результатів якої було ухвалено Віденську декларацію про багатокультурність і багатоетнічність у Центральній, Східній та Південно-Східній Європі, „Міжкультурний діалог через освіту”, який відбувся 2005 року в Якутську (Російська Федерація) й у якому я брав участь у якості експерта Ради Європи, міжнародна конференція „Діалог культур та міжконфесійне співробітництво” (Волзький форум) (Нижній Новгород, РФ, 2006 р.). Скажімо, конференція у Палермо чітко наголосила на тому, що оскільки культурне розмаїття це не тільки доконаний факт у реаліях суспільного життя Європи, але і її багатство, яке формується „...з різноманітності та живильної сили її національних, регіональних і локальних культур та їх відкритості впливу з інших частин світу”, то „...люди зобов'язані зберігати й підтримувати та просувати те, що робить їх різними, і водночас мають усвідомлювати спільність європейської культури і європейської спадщини. Якщо збереження різноманітності може призводити до усамітнення та ізоляції, то діалог між культурами є життєвою необхідністю для подальшого розвитку Європи” [8]. Власне, йдеться про те, що співробітництво між культурами (а через культури й між народами) зможе сприяти встановленню балансу між двома домінуючими тенденціями у культурному розвитку сучасної Європи – прагненням народів до культурної самобутності та формуванням спільного (до певної міри глобалізованого) європейського культурного простору. Зрештою, діалог культур забезпечуватиме доступ представників різних культур до спільної європейської культурної спадщини.

В Україні одним з перших до розгляду феномена міжкультурного діалогу в контексті толерантності, зокрема, міжетнічної, звернувся Інститут етнічних, регіональних та діаспорознавчих студій, який за підтримки ЮНЕСКО 2001 року скликав міжнародну конференцію „Міжрегіональний діалог у Європі: 2001 рік і на перспективу”, на якій дискутувалися питання міжкультурної взаємодії [9].

Отже пропоную поглянути на загальну композицію, зміст та функціонування міжкультурного діалогу, акцентуючи на його впливі на формування тенденцій в етнонаціональному розвитку багатоетнічної країни або ж країни з поліетнічним складом населення, передусім — України. До речі, Україну я відношу до країн з поліетнічним складом населення, оскільки тут відсоток, якщо виключити найбільшу національну меншину – російську (за даними перепису 2001 року росіяни склали 17,3 %), структурованих етнічних спільнот – незначний (4,9 % усього населення України).

Щоби вести предметну розмову про зміст і перебіг, а також і результати міжкультурного діалогу, варто з'ясувати значення базового поняття „культура” як найбільш релевантного в контексті нашого аналізу. Принагідно зазначу, що в сучасному науковому дискурсі згадується велика кількість визначень терміна „культура”. Нагадаю, що ще 1952 року англійські вчені А. Л. Крьобер і С. Клакхон запропонували 164 визначення цього терміна, які відтворювали як комплексно-академічні, так і спрощено-прагматичні підходи. Перші стосувалися переважно соціології та соціальної антропології, а другі – теорії організаційного розвитку [10]. На мою думку, в контексті предмету цієї статті найбільш адекватним змістом терміна „культура” видається сформульоване Е. Тейлором ще 1871 року у книзі „Примітивна культура”: культура – це комплекс, який включає знання, вірування, мистецтво, мораль, закон, звичаї та інші маркери, набуті людиною як членом суспільства [11]. Цілком очевидно, що це визначення охоплює широкий спектр аспектів суспільного життя й детермінує різноплановість взаємодії носіїв різних культур, що надзвичайно важливо для окреслення поля дії міжкультурного діалогу, його змісту, його перебігу та його можливих результатів.

На мою думку, досить вдале узагальнююче визначення (особливо з уваги на можливість практичного застосування) міститься в документах Ради Європи. **Міжкультурний діалог – це „відкритий і сповнений поваги обмін поглядами між індивідами, групами з різним етнічним, релігійним та лінгвістичним походженням і спадщиною на основі взаємного порозуміння. Він здійснюється на всіх рівнях – у межах одного суспільства, між суспільствами Європи, між Європою та ширшим світом”** [12]. Завважу, що в процесі діалогу відбувається інтенсивний обмін інформацією, переважно культурницькою, і ця інформація значно впливає на формування уявлень про учасників міжкультурного діалогу.

А ще додаю, що, відшукуючи адекватне визначення феномена

міжкультурного діалогу, науковці враховували щонайменше дві важливі обставини: а) старі підходи до менеджменту культурного розмаїття сьогодні не завжди виявляються адекватними (до речі, у цьому контексті ставиться під сумнів валідність політики багатокультурності, яка до недавнього часу вважалася чи не найефективнішою в системі етнокультурного менеджменту); б) спільне життя у різноманітному суспільстві може бути безконфліктним лише за умови, якщо усі його члени живуть рівними й однаково гідно (у нашому випадку — представники різних етнічностей) з розумінням сприймають та з повагою ставляться до інших культур, звичаїв, одне до одного.

Осягаючи концептуальне наповнення змісту поняття „міжкультурний діалог” як у теоретичному контексті, так і в реаліях практик полікультурних, поліетнічних країн, маємо рахуватися з багатогранною наповненістю й різновекторною дією силового поля феноменів, які узагальнюються під ключовими термінами, котрі окреслюють якісні характеристики акторів цього діалогу. Маю на увазі етнічні, культурні, релігійні, лінгвістичні маркери тих, хто безпосередньо чи опосередковано бере участь у діалозі. До речі, щоб не склалося враження, що цим переліком я обмежую наявність маркерів, то ще раз підкреслю узагальнюючий контент цих маркерів. Наголошую при цьому, що в процесі дослідження та реалізації міжкультурного діалогу слід враховувати багатоаспектність того чи іншого маркера. Скажімо, етнічна чи культурна звичаєвість, традиції, обряди, нюанси віри, різноголосся мовлення, зрештою, ментальність, обумовлену саме цією багатоаспектністю. Важливими і безумовно необхідними умовами, за яких може зреалізуватися міжкультурний діалог, є свобода й можливість висловити власну думку, а також бажання (готовність) і здатність вислухати одне одного в цьому діалозі. Останні зауваження набирають надзвичайної ваги, коли йдеться про конструювання діалогу та наповнення його конкретним змістом.

Для того, щоб міжкультурний діалог забезпечив позитивний ефект, необхідно чітко усвідомити його мету. В цьому контексті повністю погоджуюся з думкою, висловленою Комітетом міністрів Ради Європи про те, що пріоритетами у цій справі мають бути політична, соціальна, культурна й економічна інтеграція в суспільному розвитку поліетнічної країни, а також згуртованість культурної розмаїтості суспільства [13]. Оскільки основним постулатом інтеграційних зусиль є гасло „Жити разом у різноманітності”, то й головна мета цих зусиль спрямовується на „...досягнення об'єднаного суспільства, у якому люди з різним походженням можуть жити разом, не відмовляючись від своїх культур, релігійних цінностей і традицій” [14]. Ця обставина визначає значущість міжкультурного діалогу – він великою мірою забезпечує „зчеплення” не лише різних культур, але й сприяє посиленню тенденцій політико-соціальної єдності поліетнічного суспільства.

Завважу, що для усвідомлення складності феномена „культурний

діалог” слід визначитися в можливостях осягнення проявів сутності якісних характеристик такого суспільного явища, як „культура”, на чому наголошувалося вище. Цьому процесові суттєво може сприяти розуміння наповнення самого його змісту, а це можливо, як вважають фахівці, за умови проникнення в розуміння так званих культурних кодів, розшифрування цих кодів, які, власне, й складають зміст поняття „культура”. Згідно з прийнятими визначеннями, культурні коди – це „... символи і системи значень, котрі властиві членам окремих культур (або ж субкультур). Ці коди можуть використовуватися як для того, щоб сприяти комунікації у „своїй групі”, так і для того, щоб приховати значення феномена для „зовнішньої групи” [15].

Незважаючи на те, що дехто ставить під сумнів політику багатокультурності, ніхто не може заперечити сам факт існування багатокультурності як реальної практики й середовища, які, з одного боку, створюють умови для міжкультурного діалогу, а, з іншого, потребують цього діалогу як запоруки безконфліктного співіснування різних етнічностей та різних культур. В українському географічному просторі співіснують представники різних етносів, які є носіями різноманітних культур і звичаїв. У цьому контексті слід наголосити, що настав час відмовлятися від поширеного міфу про існування в Україні „понад 130 етносів (а подеколи дехто зазіхає й на стільки ж націй), національних меншин”. Більш коректно (я це багато років свідомо підкреслюю у своїх друкованих працях та виступах на різного роду конференціях) вести мову про представників тих чи тих етносів. Що ж до культур, то через ті чи ті елементи їх кількість може перевищувати й цю цифру, оскільки останнім часом до України прибувають вихідці з тих країн, культури яких не були представлені в етнокультурному просторі нашої країни.

Отже проаналізуємо феномен міжкультурного діалогу стосовно його структури, конкретних умов його здійснення, участі акторів і, зрештою, перспектив його менеджменту. Цей аналіз здійснюватиметься з врахуванням контексту українських реалій. Концептуально пропоную розглядати феномен „міжкультурного діалогу” в межах теорії інтеракціонізму, що передбачає його інтерпретацію як складової процесу взаємодії, у нашому випадку взаємодії у сфері культурного розвитку суспільства. Свого часу я виклав своє розуміння поняття „взаємодія” в етнічному контексті [16]. Вважаю, що такий концептуальний підхід у дослідженні феномена міжкультурного діалогу є на сьогодні найбільш продуктивним, оскільки він дає можливість адекватно відтворити сам процес „діалогування” й об’єктивно визначити значущість результатів діалогу. Згідно з запропонованою концепцією, структуру міжкультурного діалогу можна представити так: міжкультурні контакти, міжкультурне спілкування, міжкультурні зв’язки, міжкультурні відносини. Таке розуміння структури дозволяє позбутися поширеного спрощеного зведення міжкультурного діалогу до спілкування носіїв різних культур (культурних



традицій) під час проведення заходів на кшталт „круглих столів”, формалізованих декад культур (це було популярним у радянський період) тощо. До того ж такий підхід дає можливість зрозуміти міжкультурний діалог як постійний процес, що відбувається на індивідуальному і груповому рівнях, через безпосереднє (за участю самих носіїв культурних традицій – пряма передача культурницької інформації) чи опосередковане (наприклад, через засоби масової інформації, художню літературу, коли індивід нагромаджує інформацію про інші культури, яка міститься у ЗМІ чи у творах літератури та мистецтва) спілкування.

У цій структурі надзвичайно важливими компонентами є міжкультурні контакти й міжкультурне спілкування, оскільки вони, в силу своєї природи (безпосередності), є ефективними провідниками, і саме тут відбувається найбільш інтенсивний обмін інформацією.

## II. Простір реалізації міжкультурного діалогу

Перед тим, як братися за визначення змісту терміна „простір міжкультурного діалогу” й з'ясовувати його функції, слід зробити кілька попередніх завбав до розуміння більш загального („парасолькового”) терміна „простір”, що концентрують увагу на його якісних характеристиках. Отже простір – це: 1) суспільство в цілому, яке соціально-культурно організоване (за Е. Дюркгеймом); 2) континуум соціальних позицій і каналів мобільності (за П. Сорокіним); 3) діючий, визначальний чинник суспільного життя (за представниками географічної школи); 4) спільні уявлення усіх членів суспільства про його структуруацію (за соціологією Т. Парсонса); 5) арена культурно-історичної динаміки й водночас елемент світовідчуття та світоуявлення (за концепцією ноосферних підходів) [17].

Спираючись на такі характеристики простору і вважаючи їх релевантними й у нашому контексті, **під терміном „простір міжкультурного діалогу” пропоную розуміти поле, у межах якого відбуваються контакти, спілкування, зв'язки, відносини як між носіями різних культур, так і самих культур, або ж їх елементами.** Мені здається, що досягнення й розуміння простору буде більш адекватним, якщо будемо розглядати його з точки зору фізичного (й до певної міри географічного) структурування, у якому реалізується діалог і відбувається обмін культурною інформацією, а також змістове наповнення процесу обміну інформацією, який, у свою чергу, в ході цього обміну самоструктурується. Ці два аспекти простору міжкультурного діалогу варто завжди тримати в полі зору, особливо тоді, коли будемо прагнути вибудувувати його менеджмент (про це мова йтиме далі).

Отже фізичний вияв простору міжкультурного діалогу, передусім – вулиці, ринки, магазини, будинки, у яких живуть носії різних культур, робочі місця, навчальні заклади та інші освітні установи, молодіжні і спортивні клуби, культурні та соціальні центри, релігійні установи, музеї, бібліотеки тощо. До речі, досліджуючи функціонування сардинської

мови в етнолінгвістичному просторі Італії, О. Євтух вже звертався до структурування фізичного простору, у якому, з одного боку, зберігається сардинська мова (за умови монолінгвістичного середовища), а з іншого, він стає сприятливим полігоном для мовної маргіналізації (за умови поліетнічного середовища), або ж мовної асиміляції (за умови домінування одного мовного середовища над іншим, у згаданому випадку італійського над сардинським) [18]. На думку фахівців, останнім часом структурувався й віртуальний фізичний простір, у якому реалізується міжкультурний діалог, це – засоби масової інформації й комунікації [19]. Вище я згадував засоби масової інформації як важливий чинник опосередкованих зв'язків та відносин у межах міжкультурного діалогу.

Оцінюючи функціонування кожного з компонентів фізичного аспекту простору дії міжкультурного діалогу, можна легко пересвідчитися у важливому значенні кожного з них. Останнє пов'язане з особливістю їх функціонального навантаження. Скажімо, у навчальних закладів значно потужніші ресурси для організації міжкультурного діалогу та його менеджменту, аніж у просторовій структурі міст (свідомо обираю місто, оскільки саме міста, на відміну від сіл, відзначаються етнічною й культурною різноманітністю). Маю на увазі, передусім, те, що у першому випадку цьому діалогу можна надати більш стійкої тягlostі, а частина контингенту самих акторів діалогу на певний час є стабільною. За цих умов організаційно легше вдається забезпечити успішність міжкультурного діалогу через впровадження інтеркультурної освіти, яка становить „такий тип освіти, коли учні з різним походженням навчаються в одних класах чи то системах і можуть вивчати культуру та історію інших, як і свої культуру й історію, мовою більшості, або ж у змішаних школах, де мовою адміністрування є мова більшості” [20]. До того ж, інтелектуальний рівень учасників діалогу, зокрема, у вищих навчальних закладах (якщо і не стовідсотково, то в переважній більшості) дозволяє його інтенсифікувати й добиватися позитивних результатів. Більше того, сам навчальний процес сприяє нарощуванню не лише професійних, але й загальноосвітніх знань. А це, у свою чергу, підвищує рівень політичної культури, а відтак – зміцнює засадничі передумови формування свідомості (усвідомлення) необхідності підтримання міжкультурного діалогу, оскільки ці актори чи не найкраще усвідомлюють його потенційні можливості об'єднання поліетнічного суспільства. З огляду на це навчальні заклади відграють надзвичайно важливу інтегративну роль.

Натомість місто (його просторова організація – вулиці, будинки, сквери) – це переважно простір для спорадичної взаємодії носіїв різних культур. Як на мене, то просторова організація міського життя має досить потужний потенціал для міжкультурного діалогу, який лише вряди-годи враховується, а ще рідше використовується у містоплануванні й містобудуванні, особливо житлових масивів. Фахівці (мається на увазі саме фахівці, а не спеціалісти – люди зі спеціальною підготовкою, які, можливо,



і здатні виконувати свої суто професійні обов'язки (наприклад, добре будувати будинки), але не враховують інші необхідності та інші можливості) розуміються на тому, що місто, його простір можна організовувати у двох іпостасях. Перша, і, як мені здається, найбільш поширена, принаймні вона превалює в українській містобудівній практиці, - це „прямолінійна”, до певної міри інтравертна, закрита, обмежена у своїх можливостях для міжкультурної взаємодії; друга - „відкрита”. Якщо у першому випадку акцент робиться на вибудовуванні так званих спальних районів, розміщенні промислових підприємств, паркувальних об'єктів чи кільцевих шляхів, то для другого - очевидне прагнення до реалізації такої організації міського простору, яка пропонує можливості для взаємодії представників різних соціальних і культурних секторів суспільства. Це, скажімо, передбачення зон відпочинку (сквери, парки), „шопінг центрів”, вільних від транспорту пішохідних вулиць, кафе просто неба, місць для розваг, зокрема, для молоді, тощо, які є атрактивними для великої кількості населення. Саме в так організованому міському просторі інтенсифікується безпосередній та опосередкований обмін соціальною і культурною інформацією акторів взаємодії, котрі можуть бути носіями різних культур. До речі, „відкритим” способом можна (і варто) організовувати не лише центральні райони (для радянських практик власне цей тип організації міського простору превалював і, певною мірою, практикується ще й сьогодні), але й околиці та прилегли до центральних районів квартали. До речі, молоді іспанські архітектори здобули визнання завдяки саме такому підходу до організації житлових масивів у великих містах. Соціологічні методи спостереження і безпосереднього включення у реальність (один з таких житлових масивів Мадрида) дали мені можливість переконатися в продуктивності такої просторової організації для міжкультурної взаємодії.

Своєрідну роль у міжкультурному діалозі відіграє інший аспект фізичного простору - музеї та виставкові зали. Вони, по-перше, є акумуляторами величезного масиву інформації, зазвичай багатокультурницької, а по-друге - провідником цієї інформації до споживачів, відвідувачів таких установ, які, у свою чергу, не завжди є моноетнічними (монокультурними), а частіше поліетнічними (полікультурними). Завдяки високій ефективності візуального мистецтва й організаційним можливостям цих закладів розширюється поле доступу до культурних надбань (поліетнічної спадщини) різних народів і формуються підвалини усвідомлення спільності того чи того простору (місцевого, регіонального, у межах країни, європейського) та необхідності взаємодії у ньому. Щоправда, тут є моменти, які можуть викликати й протилежні тенденції. Негативні епізоди в історії тих чи тих народів, відтворені у мистецтві, особливо пов'язані з неприязним ставленням до інших народів, нерозуміння (а звідси й несприйняття) символів (кодів) інших культур може призводити до певної автаркції і протиставлення культур. Цьому процесові, безумовно, сприяє ще одна особливість функціонування аспекту фізичного простору, про

який веде мову: при спілкуванні з творами мистецтва зазвичай бувають індивідуальні характеристики, різні точки зору, різне, й не виняток, протилежне сприйняття одного й того ж твору. У такій ситуації великого значення набуває те, що можна назвати інформаційно-просвітницькою роботою, яка здатна показати ситуаційність (зумовленість наявності негативних явищ, у тому числі й у взаємодії різних народів, обставинами того чи того історичного часу) відповідних феноменів і зняти тягар відповідальності з сучасних акторів процесу взаємодії. На моє переконання, такий підхід є досить таки ефективним у подоланні перешкод на шляху до порозуміння й безконфліктного співіснування у межах того чи іншого аспекту фізичного простору.

Два компоненти фізичного простору, які я згадував вище, - робочі місця та спортивні установи, подібні за можливостями свого впливу на перебіг міжкультурної взаємодії (міжкультурного діалогу). Хоча можливості цих просторів у безпосередній передачі й безпосередньому обміні культурницькою інформацією в силу специфіки суто професійної зайнятості акторів обмежені, вони дають можливість формування спільної платформи для реалізації певних намірів, наприклад, завоювання гідних, як правило, кращих ніш у суспільному (соціальному) житті чи суспільному визнанні результатів своєї діяльності. А це водночас формує підґрунтя для однакового розуміння цінностей та інтенсифікує їх взаємодію, хоча й, передусім, у соціальній сфері, та все ж певним чином залишає поле для обмінів культурницькою інформацією, принаймні тією, що пов'язана з соціальною проблематикою, або ж близькою до неї. Важливість цих двох аспектів фізичного простору (з огляду на можливі результати міжкультурної взаємодії), як і у випадку з навчально-виховними установами, до певної міри визначаються хоча й відносною, та все ж таки стабільністю складу груп акторів, які до того ж певний період разом перебувають у часовому просторі.

Цікавим феноменом у міжкультурному діалозі є віртуальний компонент фізичного простору – засоби масової інформації. Як зазначалося вище, в цьому просторі здійснюється непрямий (опосередкований) обмін інформацією, а отже й опосередкований діалог. Оригінальність засобів масової інформації у нашому контексті проявляється, передусім, у тому, що „вони відтворюють культурне розмаїття суспільства, вводять культуру в контекст повсякденного життя й таким чином можуть забезпечити платформу для існування різних перспектив, з якими їхні читачі, глядачі або ж слухачі не мають можливості контактувати щодня” [21]. Справді, газети, журнали, спеціальні друковані видання, радіо- та телепередачі, з одного боку, містять інформацію про різні культури й народи, які проживають не лише в одній країні (за Ю. Бромлеем, етнополітичного організму) [22], але й в інших країнах з іншою історією, культурою, а з іншого боку, формують можливості безбар'єрного спілкування (нехай і віртуального) носіїв різних культурницьких традицій. І ще одна, дуже

важлива, особливість віртуального простору міжкультурного діалогу – нові комунікаційні можливості дозволяють акторам вступати в діалог і вести його практично не докладаючи великих фізичних зусиль та не зазнаючи великого психологічного навантаження, яке властиве безпосередній взаємодії. До речі, як на мене, психологічні аспекти міжкультурного діалогу потребують ретельного дослідження, і я маю намір у майбутньому щільно зайнятися цією проблемою.

Завершуючи (в нашому контексті) мову про віртуальний простір міжкультурного діалогу, мушу стверджувати, що він з часом набиратиме все більшої ваги. У цьому мене переконує швидке зростання популярності комп'ютерних медіа й доступності як у плані користування різними сайтами, веб-сторінками й форумами, так і у плані створення їх за власною ініціативою. Така ситуація призводить до розширення „wiki” співробітництва й діапазону спілкування та наповнення міжкультурного діалогу новим змістом.

Щодо іншого аспекту простору міжкультурного діалогу, який вище я згадував як інтелектуальний, то його аналіз буде здійснений в окремому дослідженні. Зараз обмежусь лише таким зауваженням: він виникає в результаті безпосередньої взаємодії культур чи їх елементів (безумовно, через носіїв культурницьких традицій), коли у межах фізичного простору формуються окремі поля та відбувається взаємопроникнення елементів однієї культури в іншу. Основною характерною особливістю цього аспекту простору міжкультурного діалогу є та, що він зникає після завершення взаємодії, але його слід залишається в ментальності носія іншої культурницької традиції. І тоді моноетнічна ментальність перетворюється на дво- чи багатоетнічну. Ця обставина формує сприятливу платформу для розгортання міжкультурного діалогу.

**(Закінчення в наступному номері журналу).**